

ŠIUOLAIKINĖ FILOSOFIJA: GNOSEOLOGINIAI, SOCIALINIAI, ESTETINIAI ASPEKTAI

Apie plonąjį praktinį racionalumą ir jo pastorinimus¹

Zenonas Norkus

Humanitarinių mokslų daktaras, docentas
Vilniaus universitetas, Filosofijos katedra
Didlaukio g. 47,
LT-2057 Vilnius, faks. (370-2) 761890

Filosofinė diskusija apie racionalumą ir racionalizmą primena klaidų labirintą, kuriam pilna spąstų ir pabaisų, tykojančių neatšargios filosofės ar filosofo. Ir vis dėlto akirytyje to ar tos, kas išgėgė į tą labirintą, visada lieka du orientyrai, dvi stūksančios citadelės, kuriose paklydėliai gali eiškti prieglobščio. Vieną iš šių citadelių filosofai labai gerai pažįsta. Ji pastatyta prieš daugiau kaip 2000 metų, ir nors po paskutinės citadelės rekonstrukcijos ten šeiminingai matematikai, yra joje užkaborių, kuriuose gali sau krutėti filosofai. Tai yra formalioji logika, kuri gali būti pavadinta minimalia arba formalia teorinio racionalumo teorija.

Antroji proto citadelė filosofams pažįstama mažiau, nors ir jie yra į pamatus įmūriję vieną kitą akmenį (pavyzdžiu gali būti

¹ Autorius dėkoja Aleksandro von Humboldto fondui už stipendiją mokslinei stažuotei Mannheimo universitete (Vokietija). Straipsnis parengtas pagal pranešimą Lietuvos filosofų draugijos konferencijoje „Racionalumas šiandien?“ Vilniaus Pedagoginiame Universitete 1998 m. gegužės 15–16 d.

Aristotelio praktinio silogizmo teorija). Tačiau pagrindinius statybos darbus čia nuveikė ekonomistai, sukūrę vadinamąjį ribinio naudingumo teoriją (1). O amžiaus viduryje ją savaiپرstatė matematikai, ir nuo tol ji yra žinoma sprendimų teorijos (angl. *decision theory*) pavadinimu (2). Ją galime vadinti formalia arba minimalia praktinio racionalumo teorija. Anglosaksų kraštų filosofai ir socialiniai mokslininkai savo profesiniu žargonu, arba slengu, ją dar vadina „plonąja“, „skystąja“ arba „retąja“ (angl. *thin*) racionalumo teorija.

Pirmasis iš šiame straipsnyje užsibrėžtų uždavinių yra supažindinti skaitytoją su sprendimų teorijos eksplikuojama formaliojo racionalumo samprata. Toliau aptarsime jos modifikacijas, kurias ši samprata patiria, kai sprendimų teorija savo reikmėms naudojami socialiniai mokslininkai ir filosofai. Tos modifikacijos irgi turi savo slenginį pavadinimą: jų rezultatas vadinamas „storąja“, „standžiąja“, „tankiąja“ (angl. *thick*) (3) arba „placiąja“ (angl. *broad*) (4) racionalumo samprata. Kiti trys šiame straipsny-

tai x_i arba x_j yra arba vienodai geri, arba x_i yra geresnis už x_j , arba x_j yra geresnis už x_i . Simboliškai: bet kokiems x_p, x_q , arba $x_i \geq x_j$, arba $x_i \leq x_j$, kur „ \geq “ reiškia „yra geresnis arba vienodai geras“, o „ \leq “ reiškia „yra blogesnis arba vienodai blogas“. Trečia, tranzityvumas: bet kokiems trimis rezultatais x_p, x_q, x_r , jeigu $x_i \geq x_j$ ir $x_j \geq x_k$, tai $x_i \geq x_k$.

Jeigu, be šių trijų sąlygų, veikėjo preferencijos patenkina dar ir 4-ą sąlygą, tai preferencijos tvarka gali būti reprezentuota ar atvaizduota naudojant funkciją $U(x)$, kuri kiekvienam galimam rezultatui priskiria tam tikrą skaičių – naudos indeksą. Kvirtitoji sąlyga reikalauja, kad veikėjo preferencijos tvarka būtų kontinuali: jeigu bet kuriems rezultatams x_p, x_q, x_r galioja $x_i > x_j > x_k$, tai turi egzistuoti toks x_l ir x_m derinys (pvz., y), kuriam galioja $y \approx x_l$.

Šią sąlygą galima paaiškinti tokiu pavyzdžiu. Tarkime, Jonas 5 litrus alaus vertina labiau už „preferuoja“ 2 kilogramus cukraus, o 2 kilogramus cukraus – labiau už 1 kg druskos. Jo preferencijos yra kontinualios, jeigu egzistuoja tokia alaus ir druskos kombinacija (pvz., 3 litrai alaus ir 0,5 kg druskos), kuri jam turi tą pačią vertę, kaip ir 2 kg cukraus. Preferencijos tvarka, kuri patenkina 1–3 sąlygas, tačiau nepatenkina 4-os, vadinama leksikografinė preferencijos tvarka.

1–4 sąlygų pakanka apibrėžti racionalaus pasirinkimo tikrumo situacijoje (angl. *under certainty*) sąvoką. Tai situacija, kurioje veikėjas žino visų savo alternatyvų galimų veiksmų pasekmes. Šiuo atveju racionalaus veiksmo pasirinkimas reiškia veiksmo didžiausiu naudos indeksu, t. y. veiksmo, kurio rezultatas yra pats geriausias veikėjo preferencijos požiūriu, pasirinkimą. Jeigu kiekvieno galimo veiksmo rezultatas yra tikrai žinomas, tai veiksmo pasirinkimas yra ekvivalentiškas rezultato pasirinkimui“ (6).

Aptartų sąlygų nepakanka, jeigu veikėjas renkasi, ką daryti rizikos situacijoje (angl. *under risk*). Šiuo atveju veiksmo pasirinkimas nėra ekvivalentiškas jo rezultato pasirinkimui. Su kiekvienu iš alternatyvų veiksmų v_i asocijuojasi daugiau negu vienas rezultatas x_j ir veikėjas nežino, kuris iš tų rezultatų bus faktinė jo pasirinkimo veiksmo pasekmė. Faktinės veiksmo pasekmės priklauso nuo aplinkybių (pasaulio būsenų), kurių rizikuojantis veikėjas negali numatyti. Vis dėlto ir rizikuojantis veikėjas gali racionaliai pasirinkti, jeigu jis žino (arba mano žinąs) (7) tų aplinkybių lyginamąsias tikimybes. Paradigminis tokio pasirinkimo pavyzdys yra loterijos pasirinkimas, kai veikėjas renkasi, kurios loterijos bilietą pirkti, žinodamas, kokie yra galimi išlošiai ir kokios yra jų lyginamosios tikimybės.

Asocijuotų su tam tikru veiksmu galimų jo rezultatų aibė yra to veiksmo prospektas. Kiekvienas iš veiksmų v_i asocijuoto prospekto sudėtį įeinantis rezultatas turi veikėjui tam tikrą naudą u_{ij} ir tikimybę p_{ij} . Rezultato nauda, pasverta jo tikimybe (naudos indekso ir tikimybės sandauga) yra jo laukiamoji nauda (LN). Viso prospekto v_i LN yra visų jo prospekto sudėtį įeinančių rezultatų laukiamųjų naudų suma: $LN(v_i) = (u_{i1}p_{i1}) + (u_{i2}p_{i2}) + \dots + (u_{in}p_{in})$.

Racionalaus veiksmo pasirinkimas rizikos situacijoje yra ekvivalentiškas prospekto pasirinkimui. Racionaliai rinktis rizikos situacijoje reiškia iš visų galimų veiksmų pasirinkti tą, kurio prospekto LN yra didžiausias, t. y. maksimalizuoti LN. Racionalus pasirinkimas tikrumo situacijoje gali būti laikomas ribiniu pasirinkimo rizikos situacijoje atveju. Prospekto pasirinkimas supaprastėja į rezultatų pasirinkimą, kai su veiksmu v_i asocijuotame prospekte v_i vieno iš galimų rezultatų tikimybė $p_{ij} = 1$.

Racionalus pasirinkimas rizikos situacijoje yra galimas, jeigu veikėjo preferencijos ir nuomonės apie pasirinkimo aplinkybes patenkina tam tikras sąlygas. Jeigu tos sąlygos įvykdytos, tai egzistuoja laukiamosios naudų funkcija $LN(y_i)$, kuri kiekvienam prospektui (o kartu – ir veiksmui, su kuriuo tas prospektas yra asocijuotas) priskiria LN indeksą. Visų pirma prospektų preferencijas tvarka turi patenkinti anksčiau pateiktas 1–3 sąlygas. Ji turi taip pat įvykdyti kiek modifikuotą (tikimybiškai interpretuotą) 4-ą sąlygą ir dar dvi papildomas sąlygas, kurios atkrinta pasirenkant tikrumo situaciją. Tai – preferencijos stiprėjimo, didėjančios tikimybės (5-a), ir nepriklausomybės (6-a) sąlygos.

Modifikuotą ketvirtą (kontinualumo) sąlygą galima suformuoti taip: jeigu tam tikro prospekto y_i sudėtyje yra du tokie rezultatai, kurių vienas yra pats blogiausias (x_p), o kitas – pats geriausias (x_q), tai bet kuriam kitam tam pačiam prospektui, priklausantiems rezultatams x_i , egzistuoja tikimybės p ir $1-p$ tokioms, kad veikėjas yra indiferentiškas tarp x_{ij} ir prospekto y_k , kurį sudaro x_p su tikimybe p ir x_q su tikimybe $1-p$. Labiau simboliškai: jeigu prospekte $y_i, x_p > x_i > x_q$, tai egzistuoja p ir $1-p$ tokios, kad $x_{ij} \sim (px_i + (1-p)x_q)$.

Penkta (preferencijos stiprėjimo, didėjančios tikimybės) sąlyga: jeigu turime du prospektus y_i ir y_k tokius, kad skiriasi vien tik jų sudėtį įeinančių rezultatų tikimybės, tai $y_i > y_k$ jeigu ir tik jeigu y_i geresnių rezultatų tikimybės yra didesnės už y_k geresnių rezultatų tikimybės. Tarkime, turime prospektus y_i ir y_k ; y_i sudaro x_i ir x_j ; y_k sudaro x_p ir x_q . Toliau $x_i > x_p > x_j > x_q$, $x_j \sim x_p$, $x_i \sim x_q$. Rezultato x_j tikimybė yra p_i ; rezultato x_i tikimybė yra $1-p_i$; rezultato x_p tikimybė yra p_2 ; rezultato x_q tikimybė yra $1-p_2$. Tada $y_i > y_k$ jeigu ir tik jeigu $p_1 > p_2$.

Individualus

40 "numerical representation of a preference ordering"

Isomorfizmas

Rac. p. Tarkime, kad visų alternatyvų

Be to, mano daugelis

Xj

$$\frac{\Delta V}{\Delta t}$$

MM = AM
AM = RM
RM = RM

Šešta (nepriklausomybės) sąlyga reikalauja, kad prospektų preferencijos tvarka nesikeistų, pakeitus bet kurį rezultatą, įeinantį į prospektą sudėį, prospektu, lygiavėriū pakeistajam rezultatui. Jeigu y_i yra prospektas, kurį sudaro rezultatas x_i , kurio tikimybė yra p_i , ir x_j , kurio tikimybė yra $1-p_i$, ir jeigu egzistuoja prospektas y_k , toks, kad veikia yra indiferentiškas, rinkdamasis tarp y_k ir x_i , tai jis turi būti indiferentiškas ir rinkdamasis tarp prospektų y_i ir prospektų, kurių sudaro prospektas y_k su tikimybe p_i ir rezultatas x_i su tikimybe $1-p_i$. Nepriklausomybės sąlyga leidžia kiekvieną rezultatą prospektu sudėtyje pakeisti lygiavėriū jam prospektu, kuris yra loterija, sudaryta iš geriausio prospekto rezultato x_i su tikimybe p_i ir blogiausio rezultato x_j su tikimybe $1-p_i$ (8).

1-6 teiginiai yra aksiomos, kurios apibrėžia tam tikrą racionalaus pasirinkimo sąvoką. Jeigu veikėjo norai (preferencijos) šias sąlygas patenkina, tai jis, rinkdamasis savo veiksmus, maksimizuoja LN funkciją, t. y. renka tuos veiksmus, kurie yra geriausi (optimalūs) jo preferencijų ir lūkesčių atžvilgiu. Jeigu bent viena iš šių sąlygų pažeista, tai nei pats veikėjas, nei jo patarėjas negalėtų pasakyti, koks veiksmas tam tikroje konkrečioje situacijoje yra racionalus. Kitaip sakant, jeigu nurodytos sąlygos neįvykdytos, racionalaus pasirinkimo sąvoka yra tuščia: neegzistuoja veiksmas, kurį galima būtų kvalifikuoti kaip racionalų (9).

Kodėl, apibrėžiant racionalaus pasirinkimo sąvoką, sprendimų teorijoje pasirenkamos būtent tokios, o ne kitokios aksiomos? Sprendimų teorija sukonstruota todėl, kurį Johnas Rawliss pavadino „reflexyviuosius pusiausvyros“ (angl. *reflective equilibrium*) paieška (10). Viena vertus, teorija turi atitikti visas mūsų ikianalitinės, intuityviausią sąvoką (angl. *intuitive judgment*), susijusias su (šiuo atveju) racionalaus pasirinkimo sąvoka. Tai reiškia, kad iš teorijos turi plaukti visos intuityvios išvalgos ir ji neturi turėti kontrainduityvių implikacijų. Kita vertus, teorija pati savaime turi būti įtikinama. Jeigu teorija prieštarauja ikianalitinėms implikacijoms arba turi kontrainduityvių implikacijų, teoretikas šį keblumą gali spręsti arba kritikuodamas ir atmesdamas ikianalitinės išvalgas, arba modifikuodamas teoriją, arba darydamas ir viena, ir kita. Reflektyvi pusiausvyra tarp teorijos ir intuicijų yra šios abipusės adaptacijos rezultatas. Problema, su kuria susiduriame, ieškodami reflektyviuosius pusiausvyros (jai J. Rawliss skiria pernelg mažai dėmesio) yra ta, kad galimos kelios alternatyvios pusiausvyros, priklausomai nuo to, kokias konkrečiai ikianalitinės intuicijas teoretikas nusprendžia atmesti arba kokią sąvoką teoretikas nusprendžia būdą nusprendžia pasirinkti (11).

Teoretiko problema racionalaus pasirinkimo teorijoje yra ta, kad tos ikianalitinės intuicijos, kuriomis jis gali pasiremti ir kurias jis siekia susisteminti ir eksplikuoti, ne visos yra aiškios, koherentiškos. Jos prieštarauja viena kitai, konfliktuoja tarpusavyje. Tų ikianalitinė intuicijų konflikto akistatoje sprendimų teorija visame ikianalitinė intuicijų masyve ieško tam tikros minimalios aibės. Jai priklauso tos intuicijos, kurios, viena vertus, yra visuotinio ekspertų konsensuso objektas, ir kurios, kita vertus, neprieštarauja viena kitai. Tokią minimalią neprieštaringą ikianalitinė intuicijų apie racionalaus pasirinkimo sąlygas aibę ir eksplicuoja bei sistemina racionalaus pasirinkimo teorijos aksiomos.

Didesnė ar mažesnė ikianalitinė intuicijų harmonija galima konstatuoti tik pasirenkant tikrumo situacijoje. Tokio konsensuso nebėra pasirenkant rizikos situacijoje. Egzistuoja du pagrindiniai LN teorijos variantai, kuriuose priimamos anksčiau nuro-

dytos 1-6 aksiomos, tačiau skirtingai interpretuojama tikimybės sąvoka, naudojama tose aksiomose. Tame LN teorijos variante, kuris dėstomas J. von Neumanno ir O. Morgensterno knygoje „Lošimų teorija ir ekonominis elgesys“ (12), naudojama vadinamąja dažnumine tikimybės samprata, kurioje įvykių tikimybės laikomos tų įvykių lyginamaisiais dažniais. Šis LN teorijos variantas remiasi išvalga, kad racionalaus pasirinkimo sąlyga yra žirios apie aplinkybių, nuo kurių priklauso pasirinkimo rezultatai, lyginamuosius dažnius. Jeigu veikėjas turi tik subjektyvią nuomonę arba įsitikinimą apie tuos dažnius, tačiau jų nežino (teisings ir pagrįstos nuomonės prasme), tai jis renka ne rizikos, bet netikrumo (angl. *uncertainty*) situacijoje. Tokiai situacijai racionalaus pasirinkimo sąvoka, kurią apibrėžia 1-6 aksiomos, netinka.

Ši intuicija atmetama kitame laukiamosios vertės teorijos variante, žinomame subjektyvios laukiamosios vertės teorijos (angl. *subjective expected utility*) pavadinimu (13). Ta teorija paremta vadinamąja subjektyvine tikimybės samprata (14), kurioje tikimybė laikoma veikėjo lūkesčių dėl unikalių ar pasikartojančių įvykių intensyvumo laipsniu. Šiuo požiūriu žinios apie aplinkybes, lemiančias pasirinkimo rezultatus, arba apie tų aplinkybių lyginamuosius dažnius nėra būtina racionalaus pasirinkimo sąlyga. Toks pasirinkimas galimas ir subjektyvių lūkesčių pagrindu. Tačiau tik su ta sąlyga, kad tuose lūkesčiuose nepažeidžiamos operacijų su tikimybėmis taisyklės, kurias formuluoja matematinė tikimybės teorija. Tik tokie lūkesčiai yra neprieštaringi (koherentiški) (15).

Mažiausiai aiškios ir labiausiai konfliktiškos yra tos ikianalitinės intuicijos, kuriomis reikia remtis teoretikui, bandančiam atsakyti į klausimą, kokias sąlygas turi paten-

kinti racionalus pasirinkimas netikrumo situacijoje. Teoretikai, teikiantys pirmenybę antrajam, „subjektyvistiniam“, laukiamosios teorijos variantui, tokio tipo situacija laiko tik pasirinkimą visiškai nežinančiom aplinkybių, nuo kurių priklauso pasirinkto veiksmo rezultatai. Tie, kurie teikia pirmenybę pirmajam variantui, reikalauja tokio tipo pasirinkimo situacijomis laikyti ir tas, kai veikėjas nežino tų aplinkybių tikimybė. Tai pirmas klausimas, kuriuo nepavyksta pasiekti konsensuso: kaip tiksliai apibrėžti netikrumo situaciją. Antras klausimas, kuriuo teoretikai neranda tvirtos atramos ikianalitinėse intuicijose, yra racionalaus pasirinkimo kriterijaus netikrumo situacijoje formuluotė. Kan didatai į tokio kriterijaus vaidmenį yra vadinamasis nepakankamo pagrindo principas, maksimumo, maksimumo taisyklės, Savage'o minimumo rizikos kriterijus ir t. t. Pirmasis siūlo maksimumuoti laukiamąją naudą, priskiriant visoms aplinkybėms, nuo kurių priklauso galimų veiksmų rezultatai, vienodą tikimybę. Maksimumo principas išreiškia ultratortūminę nuostatą. Jeigu galime prospektuose, tarp kurių renkames, identifikuoti patį blogiausią ir patį geriausią rezultatą, jis reikalauja pasirinkti tą veiksmą, kurio geriausias galimas rezultatas savo gerumu pranoksta alternatyvių veiksmų geriausias rezultatus. Maksimumo arba minimumo taisyklė išreiškia ultrapesiminę nuostatą, nurodydama pasirinkti tą veiksmą, kurio blogiausias galimas rezultatas savo gerumu pranoksta alternatyvių veiksmų blogiausias rezultatus. Savage'o minimumo rizikos kriterijus yra vienas iš tų, kuriais ieškoma vidurio tarp pesimizmo ir optimizmo. Jis nurodo minimumuoti galimą apgalvestimą, t. y. rinkti tą veiksmą, kurį pasirinkę mažiausiai apgalvestaurume, ateityje išaiškėjus, kad pasirinkimas buvo nevykęs. Ginčas dėl racionalaus pasirinkimo netikrumo situacijoje kriterijaus

yra iš esmės ginčas klausimu, kas renkasi racionaliai – pesimistas ar optimistas (16). Negalime pasiremti jokiais negincijtomis intencijomis, kai bandomė atskirti iš šių klausimų. Pasirinkdami vieną iš alternatyvių kriterijų, ne atrandame, kuris jų yra teisingas, bet tiesiog nusprendžiame be pakankamo pagrindo.

Tokia situacija pasitaiko ir kai kuriose lošimų teorijos srityse (17). Lošimų teorija yra sprendimų teorijos šaka, kurios objektas yra racionalus pasirinkimas vadinamose strateginėse situacijose. Strateginės situacijos yra socialinių situacijų atmaina. Socialinės situacijos yra tos situacijos, kai apylinkės, nuo kurių priklauso pasirinkto veiksmo rezultatai, yra kitų žmonių veiksmai. Socialinė situacija yra strateginė, jei gu veikėjų preferencijos patenkina anksčiau nurodytas 1–6 sąlygas ir, be jų, dar dvi specialias sąlygas. Tai bendro žinojimo apie racionalumą (angl. *common knowledge of rationality*; CKR) ir nuoseklaus nuomonių suartėjimo (angl. *common alignment of beliefs*; CAB) sąlygas. Pirmoji sąlyga reikalauja, kad strateginės sąveikos dalyviai (lošėjai) žinotų vienas kito preferencijas ir prospektus ir kad tas žinojimas būtų simetriškas. Tai reiškia, kad: a) kiekvienas strateginės sąveikos dalyvis (lošėjas) žino kiekvieno kito preferencijas ir prospektus toje situacijoje; b) kiekvienas lošėjas žino apie a. Antroji sąlyga (CAB) reikalauja, kad veikėjai, turintys tą pačią informaciją, darytų iš jos tas pačias išvadas. Lošimų teorija, nagrinėdama sąveikos situacijas, patenkinančias šias sąlygas, ieško vadinamųjų lošimo pusiausvyrų ir sprendimų. Tai sąveikų rezultatai, kuriuos galima numatyti duomenų apie veikėjų preferencijas ir nuomones, patenkinančias 1–6 sąlygas, taip pat CKR ir CAB, pagrindu.

liniai mokslininkai, jie RPT visų pirma „pastorinimas“, kurio prieda, kad veikėjams rūpi tik jų pačių gerovė. Veikėjas, kuris yra racionalus RPP įprasta prasme, yra racionalus egoistas, t. y. veikėjas, kuriam rūpi tik jo paties gerovė.

Priklausomai nuo to, kas konkrečiai yra aiškinimo objektas, racionalių egoistų preferencijų turinys ekonominiuose, sociologiniuose ar politologiniuose modeliuose gali būti dar labiau specifikuotas arba konkretizuotas. Ekonominiuose firmų, veikiančių rinkos sąlygomis, modeliuose jų maksimizuojama nauda yra konkretizuojama kaip piniginis pelnas; partijos, veikiančios liberaliosios demokratijos sąlygomis, maksimizuoja rinkėjų balsus (20), o viešųjų („biudžetinių“) įstaigų vadovai – savo įstaigų biudžetus (21). Tokio RPT „pastorinimo“ arba konkretizavimo produktai yra specialiai pritaikyti ekonominio ar politologinio aiškinimo reikmėms žmogaus modeliai arba „homunkulai“ (A. Schütz, 22): „ekonominis žmogus“, „politinis žmogus“ (RPP demokratijos modeliuose), „biurokratinis žmogus“ (RPP biurokratinis modeliuose) ir kt. (23). Tokius modelius diferencijuoja taip pat ir jų prielaidos apie veikėjų informuotumą mastą. Matematinę rinkos procesų modeliavimą labai supaprastina visiškai nerealistiška prielaida, kad tų procesų dalyviai išsamiai informuoti apie savo pasirinkimo galimybes arba kad informacijos įgijimas ir apdorojimas nekyla jokių kaštų. Kai tos prielaidos atsisakoma, atsižvelgiant į tuos kaštus, RPT, kaip minimali praktinio racionalumo teorija, yra toliau „storinama“ arba specifikuojama. Visais atvejais, konstruojant empirinius socialinių procesų modelius, RPP priimta vadovautis tokia taisykle: tie modeliai turi būti kiek galima paprastesni, o sudėtingi – tik tiek, kiek būtina.

Kitas svarbus RPT „pastorinimas“, kuris yra reikalingas produktyviam empiriniam jos panaudojimui socialiniuose moksluose, yra preferencijų interpersonalinio vienodumo (homogeniškumo) ir intertemporalinio stabilumo prielaida (24). Žmonių elgesio skirtumus (kai tokiuoje pačioje *prima facie*, 25) situacijoje žmonės renkasi skirtingus veiksmus) ir žmonių elgesio pakitimus (kai tas pats veikėjas tokiuoje pat *prima facie*) situacijoje renkasi skirtingus veiksmus) galima aiškinti dviem būdais: 1) skirtingomis žmonių preferencijomis arba pasikeitusiomis to paties žmogaus preferencijomis (Saulius tapo Pauliumi); 2) laikant veikėjų situacijas vienodomis tik *prima facie*. Gilesnė situacijų analizė atskleidė tų situacijų skirtumus (pakitimus), kurie yra veikėjų galimybių erdvės ir lyginamųjų kaštų, susijusių su skirtingais būdais realizuoti tas pačias preferencijas, skirtumai (pakitimai). RPP teikia pirmenybę antrajam aiškinimui. Jei Jonas savo krautuvejė sumažino alaus kainas, tai priežasties turime ieškoti ne pa-sikeitusiose Jono preferencijose (Jonas pamilo savo artimą), tačiau tokiuose verslo sąlygų pokyčiuose, kurie kainos sumažinimą padarė optimaliu būdu siekti to paties tikslo – maksimalaus pelno. Jeigu Jonas paduoda alų brangiau už Petrą, skirtumo priežastį RPP pataria ieškoti ne Jono ir Petro preferencijų skirtumuose (Jonas yra godesnis už Petrą), bet jų situacijos, pavyzdžiui, apyvartos dydžio, skirtumuose. Dėl jų vienodumas (Petras) gali maksimizuoti pelną, panaudodamas strategiją „žemos kainos, didelė apyvarta“, o kitas (Jonas) – ne.

Preferencijų intertemporalinio homogeniškumo ir transtemporalinio stabilumo prielaida yra įprasta rinkos procesų aiškinimuose. RPP rekomenduoja ja remtis ir už tradicinių ekonomikos ribų. Jeigu Jonas per vienus rinkimus balsavo už socialdemokra-

tus, o per kitus – už konservatorius, tai orientuotas į RPP politologas nepatars pradedti Jono elgesio pakitimo aiškinimą hipoteze, kad pasikeitė jo „vertybinės orientacijos“ ar „pasaulėžiūra“. Pirmą patartina išsiaiškinti, ar nepasikeitė situacija bei Jono informacija apie ją. Tai gali būti tų partijų politikos arba Jono informacijos apie tai, kurios partijos politika geriau atitinka jo preferencijas, pokyčiai.

Ir vis dėlto argi galima neigti, kad kartais žmonių elgesys pasikeičia ne dėl situacijos bei informacijos apie ją pakitimo, bet dėl jų preferencijų (norų) pokyčių? Toks preferencijų pasikeitimas paprastai būna žmonių adaptacijos prie radikaliai pasikeitusių gyvenimo sąlygų dalis. Žmonių norai (preferencijos) nereaguoja į trumpalaikius situacijos pokyčius, bet prie radikalių ir ilgalaikių pakitimų jie pritaiko. Taigi preferencijų transtemporalinio stabilumo prielaida yra nerealistiška (netikroviška). Kodėl gi ji vis dėlto priimama, empiriškai panaudojant RPT?

„Problema ta, kad ekonominės teorijos viduje nėra būdo atskirti skonio pasikeitimą (*change in taste*) ir iracionalumą“ (26). Pagrindas spręsti apie veikėjo preferencijas yra jo verbalinis ir neverbalinis elgesys. Jeigu turime pagrindo manyti, kad veikėjo nuomonės (informacija) nepasikeitė, ir pastebime, kad tokioje pat situacijoje jis vieną kartą iš a ir b renkasi a, o kitą kartą – b, tai galime tą skirtumą paaiškinti dviem būdais: 1) pasikeitė veikėjo preferencijos, 2) veikėjas pasirinko iracionaliai, t. y. ne pagal „tikrąsias“ savo preferencijas. Jeigu leistume tuos pakitimus aiškinti pirmu būdu, tai RPT nustotų bet kokio empirinio turinio. Nebebūtų įmanoma išvaizduoti jokių faktų, galinčių jį paneigti. Mat bet koks veikėjo pasirinkimas galėtų būti kvalifikuotas kaip iracionalus, t. y. geriausias pasirinkimas rinkini-

su racionalumo sąvoka susijusias ikianalitinės intuicijas, į kurias apeliuoja garsusis D. Hume'o posakis: „protas yra ir turi būti vien aistrų vergas“ (27). Tačiau tos intuicijos nėra vienintelės. Būtent šios nehiūmiškosios intuicijos ir trukdo mums pripažinti nuosekliai ir apgalvotai veikiančio nusikalbėlio veiksmus racionaliais. Tai rodo, kad mes racionalumą intuityviai siejame ne vien su pasirinkimo nuoseklumu (angl. *consistency*), bet ir su tam tikromis sąlygomis, kurias turi atitikti preferencijų turinys. Bandydami tas sąlygas suformuluoti, mes įžengiamo į etikos sritį. Papildyta tokiomis sąlygomis veikėjo norams RPT būtų etinė teorija, kuri racionaliu pasirinkimu pripažintų tik tokį, kuris yra geriausias (optimalus) tik tam tikro turinio preferencijų atžvilgiu.

Be tokių papildomų sąlygų RPT gali būti (ir būna) kvalifikuojama kaip „vien tik“ „instrumentiško“, „pozityviškai supinto“ (J. Habermas) racionalumo teorija, kuri apsiriboja klausimu, kaip geriausiai panaudoti veikėjo kontroliuojamus išteklius jo norams patenkinti, ir suspenduoja klausimą, ar patys tie norai yra racionalūs. Sunkumai, kurie iškyla, bandant atsakyti į klausimą, kaip atskirti racionalius norus nuo neracionalių, yra iš esmės normatyvinės etinės teorijos pasirinkimo bei to pasirinkimo pagrindimo keblumai. Apsiribosime tik pagrindinių konceptualinių problemų, susijusių su šiuo pasirinkimu, primumu.

Visų pirma iškyla klausimas, ar „storosios“ praktinio racionalumo teorija, t. y. etika, turi būti kurtama „plonosios“ racionalumo teorijos pagrindu, t. y. kaip tam tikru būdu papildyta instrumentinio racionalumo teorija? Teigiama atsakymas į šį klausimą atskiria vadinamąsias konsekvencialistines etikos teorijas nuo deontologi-

nių. Pirmosios priklauso racionalaus egoizmo ir utilitaristinės teorijos. Konsekvencialistinės teorijos, kurios apeliuoja į etikos ir utilitaristinės teorijos etikas, doras arba teisingas pasirinkimas suprantamas kaip apdairus pasirinkimas, maksimizuojantis veikėjo asmeninę laukiamąją naudą ilgalaikėje perspektyvoje (28). Utilitaristinėse teorijose teisingas pasirinkimas suprantamas kaip racionalus pasirinkimas, maksimizuojantis visuotinę gerovę, kurioje kiekvieno atskiro asmens gerovė pripažįstama vienodai vertinga (29).

Racionalumo prediktas priskiriamas teisingam (doram) pasirinkimui taip pat ir deontologinės etikos teorijose, kurias ryškiaiusiai reprezentuoja I. Kanto etinė teorija. Tačiau čia jis reiškia visiškai ką kita ir remiasi kitų ikianalitinę intuicijų masyvu, negu tas, kurį eksplikuoja RPT. Šią racionalumo sampratą, priešingai instrumentalistinei, galima pavadinėti universalistine. Šiuo požiūriu „storosios“ arba „etinės“ racionalumas yra ne „plonosios“ papildymas bei tąsa, bet jo alternatyva. Šioje alternatyvioje praktinio racionalumo sampratoje racionali laikomas ne pasirinkimas, maksimizuojantis vienokią ar kitokią naudą funkcija, bet pasirinkimas, kuris gali būti universalizuotas, t. y. būti visų žmonių pasirinkimu. Šią racionalumo kaip universalizuojamumo sampratą ir išreiškia I. Kanto kategorinis imperatyvas: „*elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum norėti, kad ji taptų visuotiniu dėsniu*“ (30).

Jeigu išsamios racionalumo teorijos adekvatumo kriterijumi laikysime jos sugebėjimą pasiekti refleksyvią pusiausvyrą su visa ikianalitinę intuicijų įvairove, susijusia su klausimu, kokios preferencijos yra geros ar teisingos, tai „storosios“ racionalumo teorijos perspektyvas reikia vertinti labai atsargiai. Bet kuriuo atveju mums reikia būti atsargiems už Platoną, racionalaus pasirinkimo sąlyga laikusio Gėrio pažinimą, kuris tą Gėrį pažinusiems suteikia teisę vadovauti kitiems žemiš-

kosios olos patamsių gyventojams. Mums reikia būti atsargesniems ir už šv. Augustiną, kuris racionalaus pasirinkimo sąlyga laikė besirenkančiojo norų atitikimą objektyviai *ordo amoris*. Čia tai, kuo turime džiaugtis (lot. *fruit*), aiškiai ir tiksliai atskirta nuo to, kuo turime tik naudotis (*ut*). Toks atsargumas dar nereiškia įsitikinimo, kad normatyvinės etikos problemos yra neišspręsdžiamos teoriškai. Tiesiog turime įsisąmoninti visą maksimalistinę praktinio racionalumo teorijos projekto keblumą postmoderno laikais. Tai įsisąmoninė, galime ir turime klausiti: ar standi storulė normatyvinė etika, kaip praktinio racionalumo teorija, yra vienintelė alternatyva formaliai (minimaliai) praktinio racionalumo teorijai?

Į šį klausimą galime atsakyti neigiamai. Taip atsakydami, atsižvelgime ir daugelį pastutiniaisiais dešimtmečiais pasirodžiusių teorinių darbų, kurių autoriai yra filosofai ir filosofuojantys socialiniai mokslininkai. Tai visų pirma Amartya Sen, Martin Hollis, Albertas O. Hirschmanas, Jonas Elsteris (31). Bene geriausiai tų darbų intencijas nusako J. Elsterio žodžiai: „aš manau, kad tarp plonosios racionalumo teorijos ir išsamios tiesos bei gėrio teorijos yra vieta ir poreikis plačiau racionalumo teorijai (angl. *broad theory of the rational*). Sakyti, kad tiesa yra būtinai racionaliam veiksmui, reiškia reikalauti per daug; sakyti, kad pakanka neprieštarin-gumo, reiškia reikalauti pernelyg mažai. Panašiai (nors tai ir yra labiau diskutuotina) yra ir su racionaliais norais: neprieštarin-gumo reikalavimas yra pernelyg silpnas, etinio gerumo (angl. *ethical goodness*) – per stiprus“ (32).

Praktinio racionalumo sąvoka, kuri yra „storesnė“ už minimalią, bet neprilygsta sav-turiningumu tai, kurią turėtų pasiūlyti etinė teorija, gauname, papildydami aukščiau aptartų sąlygų (1–6) sąrašą mažiausiai

galima pasakyti, kad jis yra autonomiškas. Vargu ar kas nors ryšis ginčytis, jog autonominia yra viena iš tų ikianalinių intencijų, kurios (mažų mažiausiai Vakarų kultūroje) asocijuojasi su (praktiniu) racionalumu. Šių asociacijų pasigendame „plonsoje“ racionalumo sąvokoje, kur klausimas apie veikėjo norų kilmę niekaip nekeliamas. Papildėtas sąlygas naujoms, ir tas intencijas atsižvel-giame, racionalumą predikuodami tik auto-nomiško asmens pasirinkimui. Tai asmuo, kuris „identifikuojasi su savo preferencijomis ta prasme, kad jis neturi jokio pagrindo jų išsižadėti, jeigu jam paaiškėtų, kokiu būdu jos atsirado“ (34).

8-a sąlyga apibūdina veikėjo autonomiją negatyviai, nurodydama priežastis, kurios negali būti racionalių norų priežastimi. Tačiau ją galima nusakyti ir pozityviais terminais, nurodant tokias jų formavimosi priežastis, kurios yra pakankama norų racionalumo sąlyga. Tokią pozityvią racionalių norų charakteristiką gauname, skirdami preferencijas (norus) ir metapreferencijas (metanorus). Iš tikrųjų norų objektu gali būti ne vien vadinamojo išorinio pasaulio būsenos, bet ir mūsų pačių norai. Žmogus, norintis rūkyti, gali tuo pat metu turėti norą nenorėti rūkyti. Tas, kas nenori skaityti filosofinių knygų, gali norėti būti norinčiu jas skaityti. Galime rinktis ne vien tarp veiksmų, bet ir tarp preferencijų. Galime pasirinkti ne vien tarp pepsikolos ir koka kolas, bet ir vie-noki ar kitoki „save“. Būtent šią įžvalgą modymystės sambrėškuose paskelbė garsioji Giovanni-Pico della Mirandola „Kalba apie žmogaus orumą“. „nepadariu tavęs nei dangiško, nei žemiško, nei mirtingo, kad būdamas laisvas ir pagarbos vertas kūrėjas, pats sau suteiktum tokia forma, kokios nori. Galėsi nusileisti iki žemiausių, neprotiniausių būtybių ir savo dvasios valia galėsi pakilti iki aukščiausių dieviškų būtybių“ (35).

Amerikiečių filosofas Harry G. Frankfurtas, kuris bene pirmasis preferencijų ir metapreferencijų perskyrą paleido į plačiąją apyvaratą analitinėje veiklos filosofijoje, metapreferencijas laiko būtinu esybės, kurią galime pripažinti asmeniui, atributu (36). Nuosekliai, neprieštarin-gai rinktis gali ir būtybė, turinti vien preferencijas. Tačiau tik būtiška savo norų atžvilgiu, juos kryptingai keisti ir kartu formuoti, kurti savo charakterį.

Asmens metapreferencijas galime pavadinti ir jo etinėmis preferencijomis (37). Vadinasi, kaip racionalų pasirinkimą turėtume kvalifikuoti pasirinkimą, kuris maksimalizuoja veikėjo LN, neprieštaraudamas jo etinėms preferencijoms. Tokia racionalaus pasirinkimo sąvoka yra pusiauikelėje tarp tos, kurią artikuliuoja plonoji racionalumo teorija, ir tos, kurios ieškome normatyvinėje etikoje. Ji reikalauja iš racionalaus pasirinkimo darnos su asmens etinėmis preferencijomis, tačiau tų preferencijų turinį palieka atvirą. Išsamus, toliau „nebepastorinamas“ racionalumas galėtų būti predikuojamas rinkimuisi tokio asmens, kurio metapreferencijos būtų pasirinktos argumentų, turinčių objektyvią galią, pagrindu. Toks asmuo galėtų pretenduoti į absoliutų praktinį racionalumą, nes protas būtų jo metapreferencijų teisingumo laidas.

Tikrovė yra tokia, kad nors mes galime savo etines preferencijas grįsti argumentais, tie argumentai neturi įrodomosios galios, pa-lyginamos su argumentais, kuriais galime pa-grįsti savo nuomones apie faktus. Be abejo, pasitaiko, kad žmonės renkasi savo metapreferencijas. Tai tos gana retos situacijos, kai jie savo turimas etines preferencijas pa-daro refleksiškos objektu, jas kritikuoja ir ban-do pakeisti kitomis. Abejotina tik, ar me-tapreferencijų („idealų“) pasirinkimas ima-

tapreferencijų nepriestaringumas. Metapreferencijos nepriestaringos, jeigu jos patenka anksčiau aptartas 1–3 sąlygas (39). Veiksma pasirinkimas yra racionalus, jeigu pasirinkimas atitinka 1–8 sąlygas. Praktinio racionalumo sąvokos, kuri yra „storesnė“ už minimaliąją, bet „plonesnė“ už abso-lytų racionalio racionalumo sąvoką, pa-šios dera užbaigti radingo krikštą. O tam radingai gerai tinka santykių (relatyviojo) praktinio racionalumo pavadinimas (40).

pasirinkimo iš prospektų, kurių elementai yra kiti prospektai, kurie savo ruožtu gali būti sudaryti iš dar kitų prospektų, ir t. t. Todėl 4–6 sąlygos gali būti suformuluotos ir labiau apibendrintu pavidalu, kaip tei-giniai apie preferencijas prospektams, sudarytiems iš prospektų. Ši sąlyga redakcija yra bendresnė ir ma-tematiškai tikslesnė už tą, kurią pateikėme. Neturė- dama nurodytų privalumų, pasirinkta redakcija, ku- rioje kalbama apie pasirinkimą iš prospektų, kurių elementai nėra prospektai, yra galbūt intuityviai aiš- kesnė. Mat pasirinkimo iš prospektų, kurių elemen- tai yra kiti prospektai, kasdieninėje apywoke beveik netenka daryti. Pasirinkimas tarp prospektų, sudary- tų iš prospektų, yra tolygus pasirinkimui tarp loteri- jų, kuriose išlošiai yra kitų loterijų bilietai (ir t. t.).

9. Atvejus, kuriuose racionalus pasirinkimas ne- egzistuoja, kadangi veikėjo preferencijos ir nuomo- nės pažeidžia vieną ar daugiau iš nurodytų sąlygų, būtina skirti nuo tų atvejų, kai tos sąlygos yra įvykdy- tos, tačiau du ar daugiau pasirinkimų turi vienodą naudos indeksą. Tada geriausias pasirinkimas nėra vienintelis (angl. *unique*), o veikėjas yra Buridano asi- lo padėtyje. Žr.: Elster J. Introduction. In: Elster J. (Ed.) *Rational Choice*. Oxford: Basil Blackwell, 1986. P. 17–20.

10. Žr.: Rawls J. *A Theory of Justice*. Cambrid- ge, Mas.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. P. 20–21; Žr. taip pat: Daniels N. *Wide Reflective Equilibrium and Theory Acceptance in Ethics*. In: *The Journal of Philosophy*. 1979. Vol. 56. Nr. 5. P. 256–282.

11. Elster J. *Some Unresolved Problems in the Theory of Rational Behavior*. In: *Acta Sociologica*. 1993. Vol. 36.

Nuorodos

1. Žr.: Norkus Z. Aleksijaus Mainongo „asmeni- nės vertės“ teorija tarp aksiologinių diskursų // *Pro- blemos*. 1995. Nr. 48. P. 17–22.

2. Šiuolaikinės matematinės sprendimų teorijos pagrindus padėjo F. Ramsey, J. von Neumannas ir O. Morgensternas, L. Savage. Žr.: Ramsey F. P. *The Foundations of Mathematics and Other Logical Es- says*. New York: Harcourt Brace, 1931. Chap. 7; Neu- mann von J., Morgenstern O. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, 1944; Savage L. J. *The Foundations of Statistics*. New York: Wiley, Lon- don: Chapman and Hall, 1954. Geriausias įvadas į sprendimo teoriją ligi šiol yra: Luce R. D., Raiffa H. *Games and Decisions*. Introduction and Critical Sur- vey. New York: John Wiley and Sons; London: Chap- man and Hall, 1957. Vertimas į rusų kalbą: Льюс Р. Д., Райфа Х. *Игры и решения*. Введение и критический обзор. Москва: Изд-во иностр- литературы, 1961.

3. Žr., pvz.: Green D. P., Shapiro I. *Pathologies of Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science*. New Haven L.: Yale UP, 1994. P. 17–19.

4. Žr., pvz.: Elster J. *Sour Grapes: studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge UP, 1983. P. 15.

5. Gauthier D. *Morals by Agreement*. Oxford: Clarendon Press, 1986. P. 43.

6. *Ibidem*. P. 23–25.

7. Apie problemą, kuri slypi už šių dviejų alterna- tyvių formuluočių, žr. kiek žemiau.

8. Ši sąlyga reiškia, kad nėra jokio skirtumo tarp pasirinkimo iš prospektų, kurių elementai yra veiks- mų rezultatai įprastine pasaulio būsenų prasme, ir

12. Žr. išnašą Nr. 2.

13. Pagrindines jos idėjas suformulavo F. P. Ram- sey, o jas išvystė L. Savage (žr. nuorodas išnašoje Nr. 2).

14. Jos pradininkai – F. P. Ramsey ir Bruno de Fi- netti. Žr.: Nekrašas E. Loginis empirizmas ir mokslo metodologija. Tikimybės ir indukcijos problema. Vil- nius: Mintis, 1979. P. 108–112; to paties autoriaus: Вероятностное знание. Становление и развитие логико-эмпиристической программы в работе М. Минтис, 1987. С. 139–150.

15. LN teorijos variante, vadinamame „prospekto teorija“, iš dalies atsisakoma ir tikimybių tikėscių koherencijos reikalavimo. Žr.: Kahneman D., Tversky A. *Prospect Theory: An Analysis of Decision Un- der Risk*. In: *Econometrica*. 1979. Vol. 47. Nr. 2. P. 263–291. Išsamia LN teorijos variantu apžvalga žr.: Schoemaker P. J. H. *The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations*. In: *Jour- nal of Economic Literature*. 1982. Vol. 20. P. 529–563.

16. Žr. taip pat: Norkus Z. Įtaramo menas, arba veiksmų supratimo euristikos pradmenys // *Proble- mos*. 1996. Nr. 49. P. 41–44.

17. Iš didelės gausybės literatūros apie lošimų te- oriją skaitytui nematytai, be išnašoje Nr. 2 nu- rodytos R. D. Luce ir H. Raiffa knygos, rekomenduo- tinos šios knygos: Hargreaves Heap S. P., Varoufa- kis Y. *Game Theory. A Critical Introduction*. Lon- don, New York: Routledge, 1995; Morrow J. D. *Game Theory for Political Scientists*. Princeton, New York: Princeton University Press, 1994; Rasmusen E. *Games and Information. An Introduction to Game Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1989. Žr. taip pat: Vilkas E. Kas tai yra lošimų teorija? Vilnius: Moks- las, 1976.

18. Kitas sinonimiškas šios orientacijos pavadinimas yra „ekonominė prieiga“ (angl. *economic approach*).

19. Apskritai aptarti reikia lošimų teorijos atveji. Strateginės sąveikos situacijų analizė remiasi prielai- da apie veikėjo preferencijų turinį, kurią galima pa- vadinti netuizmu. Tai prielaida, kad kiekvienam iš lo- šėjų nerūpi jo partnerio (kito lošėjo) gerovė. Netuiz- mas yra ne tas pats, kas egoizmas. netuizmu gali būti ir altruistas, tiksliau, egocentriškas altruistas (žr.: Nor- kus Z. Apie pozityvų ir negatyvų veiksmingąjį altruiz- mą // *Problemos*. 1995. Nr. 47. P. 17–18). Tai veikė- jas, kuriam visiškai nerūpi jo veiksmų pasekmės loši- mo partnerio gerovei, nors tie veiksmai yra daromi vardan tam tikrų trečių asmenų (mylimųjų, artimųjų ir pan.) gerovės.

20. Žr.: Downs A. *An Economic Theory of De- mocracy*. New York: Harper & Row, 1957.

21. Žr.: Niskanen W. A. Jr. *Bureaucracy and Rep- resentative Government*. Chicago.: Aldine – Alher- ton, 1971.

22. Žr.: Štucas A. Sveikas protas ir žmogaus veik- los mokslinė interpretacija // *Problemos*. 1988. Nr. 38. P. 113–114.

23. Žr. taip pat: Norkus Z. Žmogaus modeliai so- cialiniuose moksluose // *Žmogus ir visuomenė*. 1995. Nr. 3. P. 13–19.

24. Žr.: Stigler G. J., Becker G. S. De Gustibus Non Est Disputandum. In: Cook K. S., Levi M. (Eds.). *The Limits of Rationality*. Chicago: The Uni- versity of Chicago Press, 1990. P. 191–216.

25. Iš pirmo žvilgsnio (lot.).

26. Rosenberg A. *Philosophy of Social Science*. Boulder: Westview Press, 1988. P. 70.

27. Reason is, and ought only to be, the slave of the passions. Hume D. *A Treatise of Human Natu- re*. Oxford: Clarendon Press, 1967. P. 415 (Book II, Part III, sec. 3).

28. Bene stipriausiaj tokiu tipo etinė teoriją šiuo metu yra pasiūlęs Davidas Gauthier. Žr.: Gauthier D. *Morals by Agreement*. Oxford: Clarendon Press, 1986. Žr. taip pat: Valentynė P. (Ed.) *Contractari- nism and Rational Choice*. Essays on David Gauthier's „Morals by Agreement“. New York etc: Camb- ridge University Press, 1991.

29. Bandydami minimaliaj praktinio racionalumo teoriją transformuoti į utilitarinę etiką, susiduriame su konceptualine problema, kuri ligi šiol patenkina- mai neišspręsta. Tai vadinamoji „interpersonalinio naudos palyginimo“ problema. Tam, kad iš pasirinkimo galimybių identifikuotume tą, kuri geriausiai pasitarnaus visų šio pasirinkimo rezultatų paliestu žmonių gerovei, turime sugėbėti palyginti askių žmonių grupes. Be to negalėsime atsakyti, pavyzdžiui, ir klausimą, ar žalą, kurią dėl tam tikro mūsų sprendi- mo patiria Petras, „atperka“ ir pranoksta nauda Jo- nui ir Kazimierui. Toks palyginimas būtų įmanomas, jeigu LN būtų kardinalinis dydis. Tačiau visuose laukiamo- santykių (angl. *ratio*) skale. Tačiau visuose laukiamo- sios vertės teorijos variantuose LN nauda yra išma- tuojama tik intervalų skale. Smulkiai žr.: Elster J., Ro- emer J. E. (Eds) *Interpersonal Comparisons of Well- Being*. Cambridge: Cambridge UP, 1991.

30. Kantas I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vil- nius: Mintis, 1980. P. 51–52.

31. Žr.: Sen A. Rational Fools. A Critique of Behavioral Foundations of economic Theory. In: Philosophy and Public Affairs. 1977. Vol. 6. Nr. 4. P. 317-344; Hollis M. The Cunning of Reason. Cambridge: Cambridge UP, 1988; Hirschman A. O. Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Cambridge of Economic Discourse. In: American Economic Review. 1984. Vol. 74. Suppl. Vol. (Papers and Proceedings). P. 89-96; Elster J. Logik und Gesellschaft. Widersprüche und mögliche Welten. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981. S. 263-264.

32. Elster J. Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality. P. 15.

33. Apsitrojame sąlygoms veikėjo norams (preferencijoms). Siūloma praktinio racionalumo sampratą dar labiau detalizuotume, papildę ją tam tikromis sąlygomis taip pat ir racionalaus veikėjo norams. Žr.: Elster J. Introduction. In: Elster J. (Ed.) Rational Choice. P. 13-14; Gosepath S. Aufgeklärtes Eigeninteresse. Eine Theorie theoretischer und praktischer Rationalität. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992. S. 103-123.

34. Follesdal D., Wälloe L., Elster J. Rationale Argumentation. Ein Grundkurs in Argumentations- und Wissenschaftstheorie. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1989. S. 195.

On the Thin Practical Rationality and its Thickenings

Summary

The article starts with the introduction of the Lithuanian reader into the expected utility theory which is the core of the decision theory known under the name of the rational choice theory or by the name of the thin theory of practical rationality too. This theory conceives practical rationality as maximization of the expected utility defined as the measure of the preferences which satisfy the following conditions: (1) reflexivity; (2) completeness; (3) transitivity; (4) continuity; (5) preference increasing with probability and (6) strong independence. This theory is qualified as the formal or minimal theory of the practical rationality. This theory is unique having two ways of application: as the empirical theory and as the normative one. The main task of the article is the disentangling and discussing of the different and mainly divergent "thickenings" which this theory undergoes in its various applications. The name of

ethical theory capable to reach the reflective equilibrium with all those intuitions could pretend the title of the theory of the absolute practical rationality. As a matter of fact such theory is as yet nonexistent, the theorists of the thick rationality being divided into the consequentialists relying on the Humean instrumentalist concept of rationality explicated in the decision theory and the deontologists exploiting the Kantian universalist intuitions on rationality. The article discusses the idea of the "broad" concept of rationality which is intermediate between the minimalist (thin) or formal one and the maximalist (thick) or substantive ethical one, exposed in the work of Jon Elster, Amartya Sen, Albert O. Hirschman, Martin Hollis, Stefan Gosepath et al. The rational decision in this intermediate sense is named in the article (following the proposal of S. Gosepath) "relatively practically rational decision". Relatively practically rational is the choice of an agent whose preferences in addition to the standard 6 axioms of the theory of expected utility satisfy two supplementary ones: (7) preferences are realistic and (8) they are shaped in some specific way. This way can be characterized in the negative terms or in the positive ones. Speaking in the negative terms, to be rational the preferences must not be the products of some subintentional mechanisms or to remain acceptable for the agent after she comes to know the causal story of their genesis. Speaking in

the positive terms, the rationality of the preferences is warranted if they are chosen by the agent guided by the metapreferences satisfying conditions (1)-(3). The distinction between preferences and preferences proposed by Harry G. Frankfurt gives handy means to demarcate the bounds of practical rationality too: human agents cannot pretend to achieve the absolute practical rationality in their choices because they in their choices of the preferences (or ethical preferences) cannot rely on arguments having the validating power not coming up to that possessed by the arguments substantiating the choices between the empirical hypotheses. They can achieve the relative practical rationality in so far as the rational choice between preferences is a feasible one. The concept of relative practical rationality is thick enough to assimilate one of the most powerful intuitions concerning rationality, characteristic for the modern Western culture and proclaimed as early as in 1486 by Pico della Mirandola in his famous "Oratio de hominis dignitate". In this intuition the human rationality and the human autonomy are indissolubly bounded. The concept of relative practical rationality preserves this intuition equating the rational and the autonomous choice and defining the rational choice as the consistent choice guided by the realistic preferences which are themselves chosen on the ground of the ethical preferences (metapreferences) directing the characters planning of an agent.